

МЕТОДОЛОГІЯ ЕКСТРЕМОЛОГІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

METHODOLOGY OF EXTREMOMOLOGY IN ENSURING INFORMATION SECURITY

Стаття присвячена дослідженню методології екстремології як наукової основи забезпечення інформаційної безпеки в умовах екстремальних ситуацій, що особливо актуально для правоохоронних органів, які змушені діяти в умовах підвищеного ризику та стресу. У статті розглянуто основні завдання екстремології у сфері підтримки правопорядку, зокрема необхідність створення надійного методологічного інструментарію, здатного аналізувати соціальні відносини, їхню динаміку і трансформації в критичних обставинах, а також забезпечувати стійкість до інформаційних загроз.

Автором підкреслено важливість комплексного підходу до правового аналізу екстремальних ситуацій, що враховує як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, зокрема емоційні й психологічні реакції працівників правоохоронних органів. У статті доведено, що екстремологія здатна поєднувати теорію з практикою, надаючи рекомендації для оптимізації дій у правоохоронній діяльності, спрямованої на боротьбу зі злочинністю. Особливу увагу приділено проблемам нормативного забезпечення, які перешкоджають повному застосуванню екстремологічного підходу для підвищення ефективності розслідувань у тяжких та особливо тяжких злочинах.

Виділено ключові методологічні підходи, що використовуються в екстремології, такі як системно-структурний аналіз, спостереження, експериментальні методи та динамічний підхід, що дозволяють отримати глибше розуміння сутності та розвитку екстремальних ситуацій. Використання цих методів сприяє побудові цілісного уявлення про процеси, що пов'язані зі злочинністю, та полегшує ухвалення швидких і обґрунтованих рішень в умовах оперативно-розшукової діяльності. Це знижує ризики для правоохоронців і забезпечує підвищення якості їхньої роботи у небезпечних умовах.

Пояснено важливість розвитку екстремології як самостійної юридичної науки, що здатна надавати надійний аналітичний інструментарій для управління екстремальними ситуаціями, враховуючи специфіку кризових подій. Зроблено висновок, що інтеграція теоретичних знань із практичним досвідом значно підвищує професійні компетенції працівників правоохоронних органів, забезпечуючи їхню готовність діяти в умовах кризи та сприяючи надійному захисту інтересів суспільства і держави.

Ключові слова: екстремологія, інформаційна безпека, екстремальні ситуації, методологія, методологічний інструментарій, соціальні відносини, психологічні реакції, нормативне забезпечення, системно-струк-

турний аналіз, оперативно-розшукова діяльність, правовий аналіз, інформаційні загрози, кризові ситуації.

The article is devoted to the study of the methodology of extremology as a scientific basis for ensuring information security in extreme situations, which is especially relevant for law enforcement agencies that are forced to act in conditions of increased risk and stress. The article examines the main tasks of extremology in the field of law enforcement, in particular, the need to create a reliable methodological toolkit capable of analysing social relations, their dynamics and transformations in critical circumstances, and ensuring resilience to information threats.

The author emphasises the importance of a comprehensive approach to the legal analysis of extreme situations, which takes into account both objective and subjective factors, including emotional and psychological reactions of law enforcement officers. The article proves that extremology is able to combine theory with practice, providing recommendations for optimising actions in law enforcement aimed at combating crime. Particular attention is paid to the problems of regulatory support which impede the full application of the extremological approach to improve the effectiveness of investigations into serious and especially serious crimes.

The author highlights the key methodological approaches used in extremology, such as systemic and structural analysis, observation, experimental methods and dynamic approach, which allow for a deeper understanding of the nature and development of extreme situations. The use of these methods contributes to building a holistic view of crime-related processes and facilitates quick and informed decision-making in the context of operational and investigative activities. This reduces risks for law enforcement officers and improves the quality of their work in dangerous conditions.

The author explains the importance of developing extremology as an independent legal science capable of providing reliable analytical tools for managing extreme situations, taking into account the specifics of crisis events. The author concludes that the integration of theoretical knowledge with practical experience significantly enhances the professional competencies of law enforcement officers, ensuring their readiness to act in a crisis and contributing to the reliable protection of the interests of society and the State.

Key words: extremology, information security, extreme situations, methodology, methodological tools, social relations, psychological reactions, regulatory support, systemic and structural analysis, operational and investigative activities, legal analysis, information threats, crisis situations.

УДК 351:4
DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2023.33.52>

Лисенко С.О.
д. юр. наук, професор,
директор Інституту безпеки,
ПраТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління
персоналом»
ORCID ID: 0000-0002-7050-5536

Постановка проблеми. Кожна суспільна наука має свій методологічний інструментарій, за допомогою якого вона вивчає суспільні відносини і дає пропозиції щодо застосування їх на практиці. Відповідно, наукова діяльність

здійснюється за допомогою певних засобів, а також особливих прийомів і способів, а також методів, від правильного використання яких багато в чому залежить успіх у реалізації поставленої задачі дослідження. На сучас-

ному етапі екстремологія вирішує складні методологічні завдання, які зумовлені загальним станом і проблемами методології права. На сьогодні, загальний стан розроблення методологічних проблем науки екстремології недостатньо аргументований. В останній час набули поширення методологічна невизначеність, підміна методів та методологічних засобів інших наук поза межами їх можливого використання у дослідженнях у діяльності органів внутрішніх справ в екстремальних ситуаціях. Методологічні питання науки екстремології безпосередньо пов'язані з вирішенням проблем, в першу чергу юридичної науки, ефективним застосуванням якої є методологічний інструментарій для аналізу державно-правових процесів, підвищення ролі науки в розбудові української державності. В умовах агресії, суспільної самосвідомості ця проблема має суттєве значення, оскільки йдеться про необхідність пошуку шляхів підвищення впливу державних органів, громадського суспільства на формування в Україні демократичної, соціальної, правової держави, забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, становлення нових наукових знань, при забезпеченні політичної, економічної, соціальної, ідеологічної незалежності. Окреслені проблеми вирішуються як за допомогою окремих методів, так і методології в цілому, а також значною мірою визначаються предметом науки екстремології, оскільки це об'єктивний чинник. Але важливу роль відіграють суб'єктивні фактори, при цьому вчені використовують як традиційні, так і нові методи аналізу державно-правових явищ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий аналіз чинного законодавства та нормативних актів, що регламентують використання у боротьбі зі злочинністю в екстремальних ситуаціях свідчить про теоретико – правові проблеми їх діяльності. Водночас, практика використання таких заходів висвітлює типові недоліки в діяльності органів внутрішніх справ, які суттєво впливають на ефективність використання їх результатів. Певні труднощі щодо організації розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності, виникають в екстремальних ситуаціях під час дій працівників цих підрозділів, які діють у стані професійного ризику, необхідної оборони, крайньої необхідності, при виконанні спеціальних завдань, затриманні осіб, що вчинили злочини тощо. У той час, підвищення ефективної діяльності ОВС у боротьбі зі злочинністю в екстремальних ситуаціях вимагає, у першу чергу суттєвого вдосконалення чинного законодавства, спрямованого на розкриття, перш за все, тяжких та особливо

тяжких злочинів, й розшук осіб, які переховуються від слідства, суду та відбуття кримінального покарання. Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми ефективного застосування впливових заходів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності в екстремальних ситуаціях в діяльності органів внутрішніх справ висвітлювались у наукових нарощках вчених: В. М. Аتماжитова, Р. С. Белкіна, В. Г. Боброва, А. І. Вінберга, А. Н. Васильєва, Ю. І. Веселова, В. Г. Самойлова., Г. А. Туманова, А. А. Чувільова та інших. Наукові праці та монографічні дослідження визначених авторів безперечно мають велике значення для нової науки екстремологія.

Метою статті є теоретична розробка та впровадження нової наукової галузі права – екстремології та на цій основі розробки прийомів та способи, методи та методологічний інструментарій, за допомогою якого можна вивчати суспільні відносини, що виникають в екстремальних ситуаціях. Основні результати дослідження. Методологічні засади екстремології викликані практичними потребами попередження і припинення злочинів, що вчиняються в екстремальних ситуаціях.

Основний зміст дослідження. Науковий аналіз стану екстремальних ситуацій, забезпечення правопорядку і розкриття злочинів належать до заходів, які лежать в основі об'єктивних закономірностей та подоланні негативних обставин екстремальних ситуацій.

Для визначення ефективних заходів зміцнення та забезпечення правопорядку в екстремальних ситуаціях необхідно мати достовірні і повні дані про оперативну обстановку, її структуру і динаміку, причини й умови вчинення правопорушень. Інформація – це не просто повідомлення, сума будь-яких даних, а в екстремальних ситуаціях повідомлення може взагалі не містити суть правопорушення. Отже, інформація – це відомості про які-небудь події, чіткість діяльність, повідомлення про щось, завжди отримання змісту, який зменшує невизначеність знань про той або інший факт, подію, безпеку [1, с.796].

Чим більше змінюється в результаті отримання повідомлення невизначеність щодо того або іншого факту, тим більше інформації містить дане повідомлення про події, факти безпеки, загрози життю та здоров'ю великій кількості людей. Інформація про кримінальні правопорушення [2], заходи щодо попередження правопорушень – це інформація оперативно-розшукового характеру [3], інформація про надзвичайні події [4]. Інформацію, що отримана у надзвичайних ситуаціях, можна її визначити як екстремальну.

Методологія і методика нової наукової галузі – екстремології, має важливе значення, бо вони прив'язуються до предмету дослідження і визначають надійність, достовірність його результатів. *Methodos* з грецької – це буквально шлях до чого-небудь, дослідження. В українській мові і науковому обороті вживаються слова: методологія, методика, методи тощо. Не вдаючись в складний аналіз всіх цих термінів, зупинимось на змісті тих, що найбільш часто вживаються: *Метод* [гр. *methodos*] – це прийом, спосіб пізнання, дослідження явищ природи суспільного життя [5, с.522]. *Методика* [гр. *methodoke*] – 1) сукупність методів, прийомів дослідження; 2) галузь педагогічної науки, дослідження закономірностей навчання певному предмету [5, с.522]. *Методологія* [гр. *methodos*] – 1) вчення про науковий метод пізнання; 2) шляхи, методах наукового дослідження чого-небудь [5, с.522]. *Методологія* (від «метод» і «логія») – вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності [6, с.636]. *Методологія* – система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [7]. *Методологія науки екстремології* – це сукупність найбільш ефективних прийомів, способів, що застосовуються наукою для вирішення практичних завдань у процесі діяльності працівників оперативних підрозділів при екстремальних ситуаціях. Розробка проблем методології науки екстремології виникає в зв'язку з необхідністю усвідомлення наукою своєї власної природи, принципів і методів, що лежать в основі пізнання дійсності та відтворення її в мисленні з усіма можливими та неможливими наслідками. Так, одні автори розглядають методологію як спосіб, засіб зв'язку науки і практики (наприклад, А.Меріна [8], а такі автори як С. Е. Важинський, Т. І. Щербак [9], як засіб важливий захід допомоги науки і практиці.

Дійсно, неможливо виділити окремо які-небудь суто специфічні для будь-якої конкретної науки методи, принципи або засоби дослідження. Так, особливості наукової діяльності, принципи пізнання єдині для всієї науки, взагалі, та науки, в цілому. Вимоги, наприклад, до експерименту однакові і для фізики, і для біології, і для педагогіки, і для будь-якої іншої галузі наукового знання. Особливого значення проблеми методології науки екстремології набувають у зв'язку з сучасним бурхливим розвитком науки, з тенденцією до вищого рівня узагальнення, коли стає дедалі складніше простежити безпосередній зв'язок між емпіричними фактами та їхнім теоретичним осмисленням. Виникає необхідність осмислити як метод дослідження, так і основоположення та закономірності розвитку теорій, що відображаються в практичній діяльності.

Методика дослідження частин та складових елементів теорії екстремальності, залежить від

предмета й об'єкта дослідження. Абсолютно очевидно, що методика дослідження людини не може бути ідентичній методиці дослідження неживої природи, а методика вивчення суспільства відрізняється від методики вивчення людини. Аналогічно цьому методика дослідження діяльності працівника оперативного підрозділу в екстремальних ситуаціях має свою специфіку. Методологія пізнання екстремальних явищ базується на використанні діалектико-матеріалістичного навчання. При цьому принципово важливо те, що злочинність розглядається як соціальне явище, і, відповідно, при її дослідженні використовуються методи соціальних наук, зокрема соціології, соціальної психології. Проте існує інший підхід: злочинністю можна нехтувати, а аналіз її причин почати з дослідження суспільства, оскільки злочинність – продукт суспільства. Викладене не означає допустимості ігнорування раніше сформульованих теоретичних положень і висновків, закономірностей, що вивчаються розшуковим правом та іншими науками.

Серед методів дослідження не випадково важливе місце займають загальнонаукові, такі, що спираються на солідну теоретичну базу. Дослідження екстремології – це один із видів соціального дослідження в його широкому розумінні. Воно здійснюється з використанням всіх методів дослідження суспільних явищ. При цьому враховуються особливості предмета і зміст вивчення злочинності.

Для вдосконалення теоретичних аспектів екстремології застосовуються такі загальнонаукові методи пізнання:

1) метод сходження від абстрактного до конкретного, який вимагає певної теоретичної підготовки дослідника, здатності формулювати гіпотези, оперувати теоретичними поняттями та використовувати абстрактне мислення;

2) гіпотетичний метод, що задає напрямки дослідження, концентруючи увагу на конкретних аспектах реальності та дозволяючи цілеспрямовано організувати процес дослідження. Гіпотеза повинна відповідати науковим стандартам і мати достатню ймовірність істинності;

3) системно-структурний аналіз, який розглядає об'єкт дослідження – екстремізм – як комплексну систему з визначеною структурою, що включає взаємозалежні елементи;

4) історичний метод, що дозволяє досліджувати екстремізм у його історичному розвитку. Такий аналіз зазвичай охоплює тривалі періоди часу в рамках кримінальної юстиції, що допомагає виявляти стійкі тенденції та взаємозв'язки з іншими явищами;

5) порівняльний метод, що відкриває можливість для здобуття нових даних про екстре-

мальні обставини, які перетинаються із соціально-економічними проблемами;

б) динамічні та статичні методи, які дозволяють розкрити причинно-наслідкові зв'язки і встановити загальні статистичні закономірності екстремології.

Методи емпіричного рівня, такі як вимірювання, порівняння, спостереження й експеримент, дають змогу збирати емпіричні дані та факти, аналіз яких сприяє формуванню концептуальних знань у галузі екстремології. Вимірювання дозволяє точно визначати кількісні характеристики явищ, встановлюючи чіткі відношення між ними, що є важливим для отримання об'єктивної інформації про екстремальні ситуації. Порівняння, як метод, дозволяє досліджувати подібності й відмінності між об'єктами та явищами, що сприяє виявленню закономірностей та класифікації. Спостереження забезпечує безпосередній збір даних про екстремальні явища, дозволяючи дослідникам фіксувати ключові характеристики в природних умовах. Експеримент надає можливість створювати контрольовані умови для дослідження явищ, що дозволяє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та перевіряти гіпотези. Таким чином, зібраний за допомогою цих методів матеріал формує основу для концептуальних знань у екстремології, допомагаючи розуміти природу та особливості екстремальних ситуацій.

Спостереження є впорядкованою, систематизованою, цілеспрямованою методикою дослідження екстремальних явищ, їх властивостей, взаємозв'язків та відносин, що забезпечує базові емпіричні дані для вивчення й аналізу. Спостереження стає науковим фактом за умови фіксації прийнятими в науці способами – у формі протоколу, аудіозапису, фотографії тощо. Такий метод широко застосовують у природничих та суспільних науках. Сучасне наукове спостереження часто використовує спеціальні пристрої, які розширюють людське сприйняття, наприклад, мікроскопи чи телескопи. На відміну від буденних спостережень, наукові завжди вирішують конкретне теоретичне завдання, в даному випадку – завдання екстремології.

Експеримент, тісно пов'язаний із спостереженням, відрізняється активним втручанням дослідника у процес вивчення, що дозволяє створювати штучні умови для отримання даних. Це надає досліднику можливість багаторазово повторювати явище для відокремлення суттєвого від несуттєвого. Експеримент не тільки накопичує емпіричні дані, але й дозволяє підтверджувати або спростовувати гіпотези щодо екстремальних ситуацій. Порівняно зі спостереженням експеримент забезпечує багатшу й точнішу інформацію, хоча водночас може виникати ризик суб'єктивного спотворення дійсності.

Порівняння як емпіричний метод дозволяє визначати подібності та відмінності між об'єктами дослідження, виявляти кількісні та якісні характеристики, а також структурувати й класифікувати дані для оцінки екстремальних ситуацій. Вимірювання ж передбачає встановлення відношення однієї величини до іншої, що приймається за константу. Основні етапи вимірювання включають вибір одиниці вимірювання, визначення мір та порівняння з обраною мірою, що забезпечує точність процедури.

Емпіричні дані, отримані за допомогою цих методів, формують основи для подальшого теоретичного знання, яке включає методи абстрагування, узагальнення, аналізу, синтезу, індукції та дедукції. Абстрагування дозволяє досліднику відокремити несуттєві властивості явищ, створюючи поняття, що виражають загальні та суттєві ознаки. Узагальнення переходить від окремих фактів до широких висновків і перебуває в тісному зв'язку з іншими методами. Аналіз розчленовує предмет або явище на частини, що полегшує його вивчення, тоді як синтез об'єднує елементи в єдине ціле, забезпечуючи цілісне розуміння.

Індукція, як метод узагальнення, використовує знання про певні властивості об'єктів для побудови загальних висновків. Дедукція, навпаки, надає знання від загального до часткового. Моделювання, як інструмент вивчення на моделях, дозволяє досліджувати структури складних об'єктів, а формалізація відображає знання у формальній мові, створюючи основу для суворих наукових обґрунтувань. Ці методи постійно вдосконалюються, підвищуючи ефективність досліджень у екстремальних ситуаціях, а також включають методи прогнозування і соціометрію, що надає додаткові інструменти для роботи з правопорушниками в умовах екстремології.

Історично першим різновидом індуктивного міркування стала індукція, заснована на простому повторенні зв'язків між явищами, відома як популярна або народна індукція. Вона виникає, коли в окремих випадках простежується певна регулярність, зокрема через повторення подій або явищ, що дозволяє узагальнити цю закономірність у серії одиничних тверджень. За відсутності суперечливих випадків такі судження розглядаються як основа для формулювання загального висновку.

Дедукція – це метод, який дозволяє отримувати менш загальні або часткові знання, виходячи з ширших положень. Завдяки дедукції отримують достовірні знання, що є обов'язковими для логічних умовиводів. У сучасних науках дедукція та індукція часто використовуються у взаємозв'язку, що забезпечує комплексний підхід до досліджень.

Аналогія є методом, що дозволяє на основі

подібності об'єктів за певними ознаками робити висновки про їх подібність в інших аспектах. Однак аналогія, як і часткова індукція, не може забезпечити абсолютної достовірності висновків.

Моделювання є методом дослідження, заснованим на побудові моделей об'єктів чи явищ для їх детальнішого вивчення та покращення розуміння принципів їхньої організації. Форми моделей можуть відрізнятися залежно від контексту, й існують різні типи, такі як предметне або знакове моделювання. Часто моделювання використовується разом з іншими методами, зокрема з експериментом, і потребує застосування методів абстракції та ідеалізації. У сучасних умовах моделювання набуває дедалі більшого значення, оскільки стає не лише способом дослідження, а й критерієм перевірки наукових знань.

Формалізація – це метод, що дозволяє передати змістове знання у формі формалізованої мови. Для побудови таких мов використовується аксіоматичний підхід, за допомогою якого отримують всі положення теорії з обмеженої кількості аксіом, що приймаються без доказу в екстремальних умовах. Формалізація забезпечує строгість аргументації та усуває необхідність звертатися до інтуїтивних засобів. Це важливо для побудови штучних формалізованих мов. Отримані за допомогою формалізації результати мають важливе значення для розуміння співвідношення формальних і змістовних компонентів у знаннях екстремології. Формалізація допомагає виявити й уточнити зміст теорії екстремальних ситуацій, проте вона не може вичерпно відобразити всю її сутність.

Загалом методологічні підходи, засновані на діалектичному та історичному матеріалізмі, постійно вдосконалюються, що підвищує їхню ефективність та результативність для роботи співробітників оперативних підрозділів в екстремальних умовах. Важливими є й методи прогнозування, які поділяються на фонові та профільні. Фонові методи створюють інформаційну базу, використовуючи попередньо описані підходи. Ще один метод, соціометрія, запозичений з соціології, застосовується рідше, головним чином для аналізу внутрішньо колективних зв'язків у неформальних групах правопорушників, визначення лідерів і їх взаємин з іншими членами колективу.

Висновок. У статті проаналізовано закономірності, що виникають у діяльності працівників оперативних підрозділів у екстремальних ситуаціях. Доведено, що ситуації, які викликані природними і соціально-біологічними явищами, зумовлюють посилення психічного напруження, яке в подальшому заважає об'єктивно сприймати обстановку. Крім того, у цей період значно знижується самостійність мислення, знижується впевненість у своїх діях,

виникає підвищена сугестивність, що у кінцевому підсумку призводить до зниження вольових зусиль. Розглянуто та запропоновано методологію дослідження теоретичних засад екстремальності, які показують, що свідомість людини має парадоксальну природу: з одного боку, ця свідомість зорієнтована на матерію, обмежено і фрагментарно; з іншого – передбачає сприйняття себе як цілісного, потенційно необмеженого її поля. Екстремальність ситуацій полягає в різкому порушенні звичайного ходу зовнішніх проявів людини: емоційного сплеску, рухів, жестів, які негативно впливають на психіку осіб і у той же час створюють можливість для ускладнення ситуації при виконанні завдань. Тому, зважаючи на зовнішні прояви, ПОП повинен діяти відповідним чином, долаючи такі негативні зовнішні чинники. На підставі цього зроблено висновок, що успішно долати екстремальні ситуації працівник оперативного підрозділу може за наявності високої професійності, знань та умінь. Методологія і методика екстремології мають важливе значення, бо вони завжди прив'язуються до предмета дослідження і визначають надійність, достовірність його результатів. Таким чином, методологія пізнання екстремальних ситуацій базується на використанні діалектико-матеріалістичного пізнання. При цьому принципово важливим є те, що екстремальна ситуація розглядається як специфічне соціальне явище в межах самостійної галузі юридичної науки екстремології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новий тлумачний словник української мови. К. : *Аконіт*, 1999. Т.1. 459.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88) .
3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 22.
4. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс України від 02.10.2012 р. № 5403-VI [Електронний ресурс]. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови; [уклад, і голов. ред. Т.В. Бусел]. Ірпінь : *ВТФ «Перун»*, 2008. 1440 с.
6. Словник іншомовних слів 23000 слів та термінологічних словосполучень/ Уклад. Л.О.Пустовіт та ін. К., *Довіра*, 2000, 636 с..
7. Філософський енциклопедичний словник 1700 статей, К.: Абрис. Енциклопедія, 2002. ред кол В.І. Шинкарук *Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ*, 2002, X © "Абрис" , 2002, -750 с.
8. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень: *Навчальний посібник*. К., 2004. 212 с.
9. Важинський С. Е. Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. С. Е. Важинський, Т. І. Щербак. Суми : *СумДПУ імені А. С. Макаренка*, 2016. 260 с.